

KISS MÁTÉ

Gondolatok a *De administrando imperio* besenyő-képéről és a kelet-európai erőviszonyokról a 9. század végétől a 11. század közepéig

Nehezen képzelhető el őseink 9–10. századi történetének rekonstruálása a *De administrando imperio*¹ elemzése és a besenyők szerepének vizsgálata nélkül. Míg az előbbi korai történelmünk egyik legjelentősebb írott forrásaként tartják számon, addig az utóbbira többnyire úgy tekintenek, mint a magyarok honfoglalás előtti vándorlásának, végső soron pedig a Kárpát-medence birtokbavételének kiváltó okára. Ez utóbbira is elsősorban a *DAI* alapján gondolhatunk. A *DAI* hatása a kutatásra megkérdőjelezhetetlen, hiszen ez az egyetlen olyan, az eseményekkel majdhogynem kortárs írott forrás, amely bár a magyarok korai történetét fejezetekre tagolva beszéli el, az egybefüggő elbeszélés érzetét kelti. Azonban a magyar példa kiválóan szemlélteti, hogy az elsőre koherensnek tűnő forrás nemcsak feloldhatatlannak tűnő belső ellentmondásokkal és értelmezéssel nehézségekkel terhelt, de más írott kútfőkkel összemérve is elbizonytalanodhatunk a kinyerhető információkkal kapcsolatban.² Mindez persze nem változtat azon a tényen, hogy a *DAI* részletgazdagságával páratlan írás a kutatók számára egy forrásszegény korból. Ugyanakkor ez a forráshiány csak növeli a vele szemben támasztott elvárásokat, ami egyben elfogultsághoz és torzuláshoz is vezethet. A következőkben azt vizsgálom meg, hogy a *DAI* besenyő-képe, s ezzel összefüggésben az a külpolitikai útmutatás, melyet VII. (Bíborbanszületett) Konstantin (913–959) bizánci császár kívánt a fiára, Romanos-ra hagyni, milyen mértékben tükrözheti a korszak kelet-európai erőviszonyait, összehasonlítva más írott forrásokkal.

„Konstantinápoly városa, a melyet előbb Bizantiumnak, most Új-Rómának neveznek, szerfölött vad népek közt fekszik.”³

A bizánci állam rendkívül kedvezőtlen geopolitikai elhelyezkedésére hívja fel a figyelmet a 10. század közepén Cremonai Liudprand, mikor arról ír, hogy északról félelmetes népekkel: a magyarokkal, a besenyőkkel, a kazárokkal, a ruszokkal és a bolgárokkal határos a birodalom.⁴ A bizánciak számára is nyilvánvaló volt az erőviszonyok kiegyenlítetlensége, és ehhez megfelelően igazították a külpolitikai és a katonai gondolkodást. Ebből adódóan háborús időkben úgy kívánták elhárítani a fenyegetést, hogy

¹ A továbbiakban: *DAI*.

² HARMATTA 1998.; TAKÁCS 2003.; SZABADOS 2011.

³ LIUDPRAND 1908, 82.

⁴ „Nova nunc dicitur Roma, inter ferocissimas gentes est constituta. Habet quippe ab aquilone Hungarios, Pizzenacos, Chazaros, Rusios, quos alio nos nomine Nordmannos appellamus, atque Bulgarios nimium sibi vicinos...” Cremonai Liudprand, MGH SS 41. 9.

lehetőleg ne kelljen döntő és az erőforrásokat felemészítő összecsapásba bocsátkozniuk. Ez a diplomácia szintjén elsősorban a tárgyalást és a lefizetést, a harcmezőn pedig a különböző időhúzó, az ellenség gyengeségeit, a földrajzi és évszaki viszonyokat figyelembevevő taktikák használatát jelentette. A Bizánci Birodalom északi határainak a védelme két pilléren nyugodott. Az egyik ilyen pillért a krími bizánci birtokok jelentették, melyeken keresztül a birodalom a steppe népeivel tarthatott kapcsolatot, valamint ráláthatott a térség történéseire. A másik pillér szerint Bizánc saját katonai erejének kímélése érdekében előszeretettel próbálta igénybe venni más népek seregeit az éppen aktuális érdekeinek megfelelően, melyhez az ideált egy olyan népcsoport jelentette, amely bárhol és bármikor bevethető.⁵ A kazárok is ezt a szerepet töltötték be,⁶ de a magyaroknál is megfogható. Erre példa a Symeon bolgár uralkodó (893–927) elleni közös magyar–bizánci fellépés volt.⁷ Őscink a besenyőkhöz hasonlóan kereskedelmi kapcsolatokat ápoltak a krími bizánci területekkel,⁸ de fenyegethették is azokat.⁹ Látható, hogy a magyarok geopolitikai szempontból ugyanazt a helyet foglalták el, amit később a besenyők is. A *DAI* szerint a besenyők a magyarok etelközi szállásait foglalták el. Besenyőország a Duna alsó folyásától a Don melletti Sarkelig húzódott. Nyolc törzsükből négy a Dnyeper folyótól nyugatra, négy pedig attól keletre helyezkedett el¹⁰ [lásd a mellékelt térképet]. Bár hajlamosak lehetünk Bizánc nomádok feletti befolyását magától értetődőnek venni, ennek számos akadálya lehetett: a földrajzi, a kulturális és a politikai okok, illetve az eltérő külpolitikai célok.¹¹ Arra, hogy az elmélet gyakorlati alkalmazásának korlátai lehettek, már Frank E. Wozniak is felhívta a figyelmet a besenyők példáján keresztül, melyet Bizánc más népekkel szembeni érdekérvényesítő képességéről írt tanulmányában fejtett ki.¹²

„Ímé, tanítást adok neked...”¹³

A kutatás szerint a *DAI* valamikor 948 és 952 között keletkezhetett. A szakirodalomban elterjedt nézet VII. (Bíborbanszületett) Konstantin császár személyéhez kötni, de más meglátások is felmerültek már. Mindenesetre elképzelhető, hogy segítői mellett ő is hozzájárult a munka elkészültéhez.¹⁴ A tartalmát tekintve államkormányzati és belső használatra szánt munkában Konstantin császár meglehetősen személyes hangvételben közli fiával, az akkor már megkoronázott Romanos-szal a *DAI* megírásának célját:

⁵ WOZNIAK 1984, 299–301.; HALDON 1999, 37–66.; HALDON 2006; NOONAN 2006, 160–163.

⁶ BOBA 1967, 39.; WOZNIAK 1984, 301., 312.

⁷ OSTROGORSKY 2003, 226–227.; TÓTH 2016, 372–383.

⁸ Ibn Ruszta, HKÍF 34.; KMOŠKÓ I/1. 1997, 208–209.; Gardézi, HKÍF 38.; ZIMONYI 2005, 39.; Marvazi, HKÍF 45.; ZIMONYI 2005, 45.; A magyar–bizánci kereskedelemre vö. ZIMONYI 2005, 247–250.

⁹ Konstantin-legenda, HKÍF 160.

¹⁰ *DAI* 2003, 166–169., 182–183.; PÁLÓCZI 2014, 23–24.

¹¹ MEŠKO 2015

¹² WOZNIAK 1984

¹³ *DAI* 2003, 44–45.

¹⁴ A véleményekre vö. HOWARD-JOHNSTON 2000, 308–310.; ŠEVČENKO 2006.; FARKAS 2014, 268.

„...azon voltam, hogy mindennapi és általánosan használt nyelvezettel tanítsalak meg azokra a dolgokra, amelyekről úgy hiszem, hogy tudnod kell, és amelyek minden nehézség nélkül meg tudják adni neked a hosszú tapasztalatból eredő be-
látást és bölcsességet.”¹⁵

Azaz hogy beavassa mindazon, a birodalom külpolitikájával összefüggő ismeretekbe, melyek a leendő uralkodónak hasznára lehetnek a későbbiekben.

A munka egészének alapos vizsgálata számos problémára derített fényt. Úgy tűnik, hogy a *DAI* a koncepciójába beilleszthetőnek ítélt szövegek összeszerkesztéséből jött létre. Különböző eredetű, keletkezési idejű és változó céllal létrejött forrásokat használhattak fel: bizánci krónikákat, földrajzi és asztrológiai munkákat, okleveleket, követi jelentéseket, útleírásokat, illetve szóbeli közléseken alapuló információkat. Ezek között vannak ismert történeti munkák is, többségük azonban ismeretlen eredetű irattári anyag lehetett, míg kisebb részük a *DAI* számára készített feljegyzés. Forrásait a mű híven közli, de ezeket nem próbálja tartalmilag egyeztetni, így a szöveg ellentmondásokkal terhelt. Tulajdonképpen egy nyers iratgyűjtemény, amely számos aránytalanságával, következetlenségével és hiányával (például kihagyták belőle a dunai bolgárok leírását), a befejezetlenség benyomását kelti.¹⁶

Az előszóban olvashatunk a munkában kifejtendő négy fő témáról, amelyek a következők: 1. az egyes népek Bizánchoz való viszonya és az, hogy miképp lehet őket egymás ellen katonailag felhasználni, 2. milyen követelésekkel állhatnak elő az idegen népek, és miként lehet azokat elhárítani, 3. az egyes népek ismertetése, 4. a Bizánci Birodalomban történt változások. Ennek megfelelően a *DAI* négy fő részre bontható, melyek közül a harmadik további három alrészre.¹⁷ Az első két rész (az első tizenhárom fejezet) foglalkozik a Romanos-nak írt külpolitikai útmutatással,¹⁸ míg a harmadik rész alapvetően történeti-diplomáciai témájú fejezetekből áll. Ezek között kapott helyet a magyarok (türkök) és a besenyők történetével foglalkozó ún. „északi dosszié” (37–42. fejezet).¹⁹ Romilly Jenkins úgy vélte, hogy Konstantin császár két fázisban szerkesztette a *DAI* szövegét; az első, történeti-diplomáciai jellegű fejezeteket a 940-es években, a külpolitikai koncepciót pedig később.²⁰ Ezzel szemben James Howard-Johnston azt gondolja, hogy az első tizenhárom fejezet az, amely Konstantin császár saját munkájának tekinthető, míg a harmadik rész valójában az apja, VI. Leó császár (886–912) idején készült, és kisebb módosításokkal emelték be később a *DAI* szövegébe.²¹ Ez az elmélet egybecseng Kapitánffy István azon elképzelésével, miszerint a korai magyar történelemre vonatkozó fejezetek nem Bulcsú és Termacsu szóbeli közlésén, hanem az eseményekkel egykorú vagy közel egykorú forrásokon alapulnak.²²

A számunkra különösen fontos első tizenhárom fejezet két (esetleg három) részre osztható: az 1–8. fejezetek foglalkoznak kifejezetten a besenyők katonai alkalmazásának

¹⁵ *DAI* 2003, 48–49.

¹⁶ A *DAI* jellemzésére vö. Moravcsik Gyula, *ÁMTBF*, 30–32.; Moravcsik Gyula, *DAI* 2003, 3–17.; *KAPITÁNYFY* 2017, 465.; A *DAI* által használt források felsorolását lásd *DAI* 2003, 337–341.

¹⁷ Moravcsik Gyula, *DAI* 2003, 5.

¹⁸ *DAI* 2003, 48–77.

¹⁹ Uo. 166–189.

²⁰ *JENKINS* 1967, 12.

²¹ *HOWARD-JOHNSTON* 2000, 321., 327.

²² *KAPITÁNYFY* 1999; *KAPITÁNYFY* 2017, 466–467.

lehetőségeivel. Többnyire a ruszok (oroszkok) utazásáról szóló 9. fejezet tartalmát tekintve némileg kilóg ezek sorából, majd a 10–12. fejezetek a kazár–úz–alán–volgai bolgár relációt írják le.

Az 1–8. fejezetek tehát a besenyők kiemelt szerepét hangsúlyozzák. Ennek lényege röviden az, hogy képesek a birodalom potenciális északi ellenségei: a ruszok, a magyarok és a dunai bolgárok ellen harcolni, ugyanakkor veszélyesek Bizánc krími területeire is.²³

Így „Olyan egyezséget kell velük kötni, hogy ahol a császárnak szüksége van rájuk, szolgálatot tegyenek, akár az oroszok, akár a bulgárok, akár a türkök ellen. Mert ezeknek módjukban áll mindazok ellen harcolni, s minthogy sokszor mentek ellenük, most már félelmetessé váltak szemükben.”²⁴

Az 1. és a 6–8. fejezetek elsősorban a besenyőkkel kötendő megállapodások menetével foglalkoznak.²⁵ Mindezek alapján Konstantin császár legfőbb tanítása fiának az, hogy a besenyők lefizetése és katonai felhasználása a megoldás a ruszok, a magyarok és a bolgárok jelentette veszélyre. E koncepció kritika nélküli átvételét mutatja Georg Ostrogorsky munkájának néhány sora:

„A besenyők által előidézhető veszélyekre nyomatékosan már VII. Kónstantinosz Porphyrogennétos is felhívta a figyelmet a külpolitikáról szóló értekezésében. Bizánc szövetségesként használta fel őket az északról fenyegető mindenkori ellenségekkel szemben. A harcedzett nomád néppel kötött szövetség, amely a kívánt időben hátba támadta a bolgárokat és a magyarokat, valamint eltorlaszolhatta az oroszok útját dél felé, a bizánci politika legnagyobb fegyverténye volt a 10. században.”²⁶

Azt, hogy mennyire nem volt ilyen egysíkú, besenyő-centrikus a bizánci külpolitika már 950 előtt sem, jól illusztrálja Nikolaos Mystikos konstantinápolyi pátriárka két levele. Az elsőt Symeon bolgár uralkodóhoz 924/925 táján írta, amelyben felhívja utóbbi figyelmét arra, hogy császári biztatásra egy rusz–besenyő–alán–magyar közös fellépésre számíthat.²⁷ A második levelében arról panaszkodik, hogy a bizánci állam az egyházi kincsek kisajátításával finanszírozza a besenyők, magyarok és más népek katonai segítségét.²⁸ Emellett magát a *DAI*-t is meg lehetne említeni, amelynek 13. fejezete a kazárok, a magyarok, a ruszok és más északi (szkíta) népek Bizáncnak tett szolgálataira utal, természetesen fizetség fejében.²⁹

Kérdés, hogy mi lehet az a hosszú évek tapasztalatából eredő belátás és bölcsesség, amire a császár hivatkozik. Értelemszerűen ez maga az írásmű, azon belül pedig elsősorban a didaktikus jellegű első tizenhárom fejezet. Úgy tűnik, hogy a *DAI* összeállítóinak már rendelkezésére állt a korábban keletkezett „északi dosszié”, s emellett valószí-

²³ *DAI* 2003, 48–57.

²⁴ Uo. 56–57.

²⁵ Uo. 48–49., 52–57.

²⁶ OSTROGORSKY 2003, 295.

²⁷ Nikolaos Mystikos, *ÁMTBF* 24–25.; vö. *HKÍF* 99–100.

²⁸ Nikolaos Mystikos, *HKÍF* 98.

²⁹ *DAI* 2003, 66–67.

nüleg minden olyan, fent említett, különböző eredetű, korú és célú forrás, melyeket beépítésre érdemesnek tartottak. Feltételezhető, hogy ezek a források is hatással voltak a *DAI* didaktikus részének megalkotására. Az előadásmód ugyanis folyamatosan múltbéli eseményekre utal, a 8. fejezetben pedig konkrét példaként hozza fel állítása alátámasztására a Gabriel-féle követség történetét.³⁰

Besenyők a ruszok útjában?

A *DAI* 2. fejezete kifejezetten a besenyő–rusz kapcsolatról szól. Ez alapján a két nép határos volt egymással, és amíg a besenyők gyakran végigportyázták a ruszok területeit, addig az utóbbiak a béke megőrzésére, illetve szövetségük és segítségük megnyerésére törekedtek, ugyanis „erős ez a nép”. Ez a törekvés abból adódott, hogy a ruszok a besenyőktől szereztek be a megélhetésükhöz szükséges állatfajtákat, mint a szarvasmarhát, lovakat és a birkákat is, hiszen – állítja a *DAI* – egyiket sem lehetett megtalálni a Rusz területén. A következő idézetek is a rusz törekvéshez hasonló gondolatokat fogalmaznak meg, jelen esetben Bizánc külpolitikai érdekeinek szemszögéből:

„Mitöbb, az oroszoknak nincs módjukban hadba vonulni határaikon túl, csak ha a besenyőkkel békében vannak, mivel, amíg ők távol vannak saját földjüktől, ezek támadást intézve elpusztíthatják és feldúlhatják területüket.”

Később hozzáteszi:

„A rómaiak e császári városába sem tudnak eljutni az oroszok se háború, se kereskedés végett, csak ha a besenyőkkel békében vannak...” mert ha nem, az éppen a folyó zátonyai mellett csónakjaikkal bajlódó ruszokat lemészárolhatják a besenyők.³¹

Idevonható a 4. fejezet is, ahol a besenyő–rusz–magyar kapcsolat kerül tárgyalásra. E szerint sem a ruszok, sem a magyarok nem képesek sereget vezetni Bizánc ellen, vagy követeléseket támasztani a béke fejében, „mert félnek e nép haderejétől, amelyet a császár ellenük fordíthat, mialatt ők a rómaiak ellen hadat viselnek.”³²

A rusz–bizánci kapcsolatok leghamarabb a 830-as évek végétől ragadhatók meg. Ennek alakulásában mérföldkő a 860. évi rusz támadás Konstantinápoly ellen, hiszen innentől válhattak potenciális ellenségekkel Bizánc számára.³³ A következő rusz támadásra a 12. század elején keletkezett ó-keletiszláv *Régmúlt idők elbeszélése*³⁴ alapján 907-ben került sor, de más forrás nem tud róla, így megtörténte vitatható.³⁵ A sikertelen 941-es akció mögött nem a besenyőket sejtethetjük, hanem a rusz sereg vereségét és a görögötűz eredményes alkalmazását a flottájuk ellen.³⁶ A 944-es hadjáratról is csak a *PVL*-ből van

³⁰ A követségre lásd *DAI* 2003, 56–57.

³¹ *DAI* 2003, 48–51.

³² Uo. 50–53.

³³ *KISS* 2017

³⁴ A továbbiakban: *PVL*.

³⁵ *PVL* 2015, 38–41.

³⁶ Cremonai Liudprand, *MGH SS* 41. 137–139.; Theophanész folytatója, *NOT I.* 103–105.; *PVL* 2015, 49–50.

tudomásunk. Ennek kapcsán bukkannak fel először a besenyők a ruszok fegyvertársai-ként. Bizánc megvásárolta a békét, de érdekes mozzanat, hogy ezután Igor rusz fejedelem (~912/941–945) a besenyőket a bolgárok ellen küldte.³⁷ A 960-as évek második felében II. Nikephoros Phokas császár (963–969) felbérelte Szvjatoszláv rusz fejedelmet (~945/964–972) a bolgárok megregulálására, mivel azok nem akadályozták meg a magyarok betöréseit bizánci területre. Az események pontos kronológiája bizonytalan. Röviden: Szvjatoszláv megverte a bolgárokat, eközben azonban besenyő támadás érte Kijevet, így a fejedelemnek vissza kellett vonulnia fővárosa védelmére. A veszedelem elhárítását követően visszatért a Balkánra, egy rusz–magyar–besenyő–bolgár koalíció szervezett, amely 970-ben Arkadiopolisnál vereséget szenvedett az új császár, I. Joannes Tzimiskes császár (969–976) csapataitól. A következő évben meginduló bizánci ellentámadás Dorostolonnál megadásra és a Balkán elhagyására kényszerítette Szvjatoszlávot, akit hazautján a besenyők öltek meg.³⁸

Bár a szakirodalomban olvasható, hogy Bizánc „riadóztatta” a besenyőket a ruszok ellen,³⁹ a források egyik esetben sem utalnak erre. A Kijev elleni besenyő támadás hátterét nem ismerjük, de Szvjatoszláv távolléte önmagában megadhatta a lehetőséget a cselekvéshez. A *PVL* tudni véli, hogy a perejeszlaveciek értesítették a besenyőket Szvjatoszláv hazautjáról, és utal az ellenséges viszonyra már a dorostoloni harcok alatt.⁴⁰ Skylitzes szerint a fejedelemnek az volt a kérése, hogy a bizánciak vegyék rá a besenyőket a ruszok átengedésére a földjükön, amit azok megtagadtak. A ruszok korábbi szövetségei ugyanis dühösek voltak Szvjatoszlávra, amiért kiegyezett a bizánciakkal.⁴¹ Az 1043. évi konfliktus háttere homályos. Jaroszláv rusz fejedelem (1019–1054) fiát, Vlagyimirt küldte Bizánc ellen, de útközben a vihar tönkrezúzta a flottájukat. Mindenesetre a besenyőknek itt már nem jutott semmilyen szerep.⁴²

A *DAI* 2. fejezete szerint a ruszok nem tudnak eljutni Konstantinápolyba „se háború, se kereskedés végett, csak ha a besenyőkkel békében vannak...”.⁴³ Sajat magának mond ellent a 9. fejezettel, ahol meglehetősen alaposan számol be a rusz hajósok útjáról a császárvárosba, még a besenyő-veszély ellenére is.⁴⁴ További adalékokkal szolgálnak a *PVL*-ben megőrződött rusz–bizánci szerződések ([907], 911, 944, 971), melyeket az egyes katonai konfliktusok után kötöttek. Az első háromban részletesen szabályozzák többek között a rusz–bizánci kereskedelmet és a ruszok tevékenységét Konstantinápolyban.⁴⁵ Bizánci források szerint Szvjatoszláv a 971-es megállapodásban is kiállt a kereskedelmi érdekei mellett.⁴⁶

³⁷ *PVL* 2015, 50–51.

³⁸ LEON DIAKONOS 2005, 109–112., 128–132., 152–161., 172–189., 192–200.; SKYLITZES 2011, 265–266., 275–278., 281–294.; *PVL* 2015, 63–69.; STOKES 1961, 50–57.; OSTROGORSKY 2003, 248., 250.; STEPHENSON 2004, 47–53.

³⁹ MEL'NIKOVA 2016, 320.; MADGEARU 2016, 373., 377.

⁴⁰ *PVL* 2015, 68–69.

⁴¹ SKYLITZES 2011, 293–294.

⁴² SKYLITZES 2011, 404–407.; *PVL* 2015, 118–119.

⁴³ *DAI* 2003, 50–51.

⁴⁴ Uo. 56–63.

⁴⁵ *PVL* 2015, 39–44., 51–55., 68–69.

⁴⁶ LEON DIAKONOS 2005, 198–199.; SKYLITZES 2011, 293.

A *PVL* szerint Szvjatoszláv „sok hadat viselt”, növelve Rusz területét,⁴⁷ de már a 944. évi rusz–bizánci szerződésből megerősödésük tükröződik vissza, amely megtiltja, hogy a ruszok a krími bizánci területeken hadakozzanak, és a Dnyeper torkolatában teleljenek. Emellett a bizánciak elvárják, hogy ha a volgai-bolgárok veszélyeztetik a krími érdekeltségeiket, akkor azt a ruszok ne hagyják.⁴⁸ A muszlim források is növekvő hatalmukról adnak hírt: számuk és erejük nagy, zsákmányolnak, szétzúzták a Kazár Birodalmat, megtámadták a volgai-bolgárokat és a burtászokat.⁴⁹ Ez idő tájt Ibn Haukal azt jegyzi meg a besenyőkről, hogy: „Ők a Rūsīya katonai ereje és szövetségesei.”⁵⁰

A besenyők által „féken tartott” magyarok

A *DAI* 3. fejezete szerint

„A türkök nemzetsége szintén nagyon retteg és fél az említett besenyőktől, mint-hogy gyakran szenvedett tőlük vereséget és már-már a teljes pusztulás szélén volt. Ezért a türkök szemében mindég félelmetesnek számítanak a besenyők, s ezek féken tartják őket.”⁵¹

A 4. fejezet arról értekezik, hogy ha a császár békében van a besenyőkkel, sem a ruszok, sem a magyarok nem tudnak Bizáncre támadni. Sőt, még különböző, pénzben vagy árucikkben meghatározott követeléseket sem támaszthatnak a békéért cserébe, hiszen félnek a besenyőktől, akiket a császár ellenük fordíthat, míg ők hadjáraton vannak.⁵² A 13. fejezet újra megismétli, hogy a besenyők megtámadhatják és kifoszthatják a magyarokat.⁵³ A magyarok esetében a didaktikus rész és a történeti rész között világos logikai-tartalmi kapcsolat van. A *DAI*-ban felvázolt honfoglalást megelőző magyar történet középpontjában a besenyőktől elszenvedett vereségek állnak, „a már-már teljes pusztulás széle”, melynek végén a Kárpát-medence birtokbavétele nyújthat némi megnyugvást.⁵⁴ „És attól fogva a türkök nem vették fel a harcot a besenyőkkel.” – állítja a 38. fejezet.⁵⁵ A ruszok, a bolgárok és a magyarok rendkívül nagy félelmét hivatott szemléltetni a 8. fejezetben Gabriel klerikus követsége a magyarokhoz. A követ a következőket mondta a magyarok fejének:

„A császár üzeni: menjetek el és űzzétek ki a besenyőket lakóhelyükről és telepedjete le ti ott (hiszen korábban is ti laktatok ott), hogy közel legyetek császári felségünkhöz, és amikor csak akarom, küldök hozzátok, és hamar megtalálalak benneteket”. A magyarok vezetői visszautasították a kérést, mondván:

⁴⁷ *PVL* 2015, 63.

⁴⁸ Uo. 53–54.

⁴⁹ al-Isztahri, *KMOSKÓ I/2. 2000*, 32.; vö. Ibn Haukal, *KMOSKÓ I/2. 2000*, 77., 80.

⁵⁰ Ibn Haukal, *KMOSKÓ I/2. 2000*, 60.

⁵¹ *DAI* 2003, 50–51.

⁵² Uo. 50–53.

⁵³ Uo. 64–65.

⁵⁴ Uo. 170–179.

⁵⁵ Uo. 172–173.

„Mi nem kezdünk ki a besenyőkkel; mert nem bírunk velük harcolni, minthogy nagy ország az, nagyszámú nép és gonosz fickók...”⁵⁶

A besenyők szerepének megítélése a magyar honfoglalásban máig vita tárgyát képezi. A források a magyarok vereségéről tudósítanak, de ezek száma és ideje vitatott. Azzal kapcsolatban, hogy a veszteségek mennyire voltak súlyosak, ugyancsak eltérőek a vélemények.⁵⁷ Figyelembe véve a régészeti leletek tanulságait, melyek szerint a nemek eloszlása semmilyen torzulást nem mutat,⁵⁸ a *DAI* víziója a már-már teljes pusztulásról erős túlzásként hat.

A Gabriel-féle követségről csak a *DAI* szövegéből értesülünk. Az esemény időpontja a honfoglalást követő évtizedekre, esetleg a 10. század elejére tehető, de a rendelkezésre álló információk alapján pontosan meghatározni nem lehet.⁵⁹ A követség megítélése változó. Olyan vélemények születtek, mint hogy ez a cselekmény hűen tükrözi a magyarok félelmét,⁶⁰ valamint hogy tulajdonképpen nem is derülnek ki a visszautasítás valós okai,⁶¹ vagy, hogy egyenesen becsapták Gabrielt.⁶² A legszélsőségesebb megítélés szerint pedig nem is az hangzott el valójában, ami ránk maradt.⁶³ Az eseményre vonatkozó más írott kútfő híján lehetetlen megállapítani, hogy melyik vélemény áll legközelebb az igazsághoz.

A történet a *DAI* mondanivalójába tökéletesen illeszkedik, de a felkérés létjogosultsága erősen megkérdőjelezhető, hiszen aligha fűződött hozzá érdeke a magyaroknak. Nincs tudásunk olyan forrásról, amely jelezné, hogy a magyarok vissza akarták volna foglalni Etelkőzt, erre csak Gabriel történetéből következtethetünk közvetett módon. Azonban érdemes hangsúlyozni, hogy a bizánciak keresték meg a magyarokat, tehát a bizánciaknak volt szüksége segítségre a külpolitikai céljai megvalósításához, és nem fordítva. Ha nem állt szándékában a magyaroknak korábbi szálláshelyeik visszaszerzése – fontos, hogy itt nem egy egyszeri támadóhadjáratról van szó – akkor egyáltalán nem magától értetődő az elutasítás oka. Sőt, meglepőnek hathat ezt a saját katonai alsóbbrendűségükkel indokolni. Érdekesség, hogy a *DAI* nemcsak a magyarok félelmét akarja érzékeltetni a Gabriel-féle követséggel, hanem a ruszokét és a bolgárokét is.⁶⁴ Más forrás (például a követjelentés) híján lehetetlen bizonyítani, hogy mi történt pontosan, és milyen motivációk húzódtak meg valójában. Ugyanakkor az is

⁵⁶ Uo. 56–57.

⁵⁷ Elég utalni Tóth Sándor László és Szabados György vitájára. A véleményekre vö. TÓTH 2016, 341–367.; SZABADOS 2011, 134–162.

⁵⁸ ÉRY 1994, 221.

⁵⁹ TÓTH 2016, 366.

⁶⁰ Uo. 366–367.

⁶¹ RÉVÉSZ 1999, 154.

⁶² SZABADOS 2011, 152–153.

⁶³ HÖLBLING 2010, 75–77.

⁶⁴ *DAI* 2003, 56–57.; „Olyan egyezséget kell velük kötni, hogy ahol a császárnak szüksége van rájuk, szolgálatot tegyenek, akár az oroszok, akár a bulgárok, akár a türkök ellen. Mert ezeknek módjukban áll mindazok ellen harcolni, s minthogy sokszor mentek ellenük, most már félelmetessékké váltak szemükben. Világos ez a következőkből is. [kiemelés tőlem – Kiss Máté] Ugyanis, amikor egyszer Gábriel klerikust a császár parancsából elküldték a türkökhöz...”

elégtelen magyarázatnak tűnik, hogy a magyarok olyan „visszautasíthatatlan ajánlatot” kaptak, aminek csak a besenyőktől való félelmük szabott gátat.

A későbbi események nem a *DAI* által leírtakat látszanak igazolni. A besenyők nem-hogy nem tartották féken a magyarokat, de alkalmasint szövetségesként léptek fel Bizánccal szemben. *Szent György csodái* alapján felmerült a magyarok részvétele a 917-es anchialosi csatában a bolgárok és a besenyők oldalán, ez azonban valószínűtlen. Az viszont nagyon is elképzelhető, hogy a bizánci kormányzat kereste a magyarok kegyeit, de ez végül sikertelen maradt.⁶⁵ A 934-es események leírása megcáfolja a *DAI* azon állítását, miszerint őseink féltek, rettegtek a besenyőktől, illetve nem vették fel velük a harcot a honfoglalás után. Ekkor ugyanis egy besenyő–magyar háborút követően a két fél békét kötött, s közösen léptek fel a birodalommal szemben.⁶⁶ A csataleírásnak olyan értelmezése is lehetséges – bár korántsem bizonyos –, hogy a besenyők a magyaroknak alárendelve harcoltak.⁶⁷ Nem látszik működni a „besenyő fék” a 943.,⁶⁸ 959.,⁶⁹ 961.,⁷⁰ (964., 965.,⁷¹) 968.,⁷² (és 969.)⁷³ évi magyar támadások esetében sem. A 970-es Szvjatoszláv által vezetett koalícióban újra együtt harcoltak a magyarok és a besenyők.⁷⁴ A 10. században nyugatra és délre vezetett magyar hadjáratok intenzitása jelezheti, hogy a törzsszövetség különösebben nem érezte fenyegetve magát egy keletről jövő csapástól, s erről nincs is tudomásunk ebben a században. *Szent István király nagy legendája* és Hartvik püspök műve tudósít egy beütésről, amely 1014 és 1017 között történhetett.⁷⁵ Ugyanakkor több ízben érkeztek besenyők a Kárpát-medencébe. Anonymus alapján Taksony fejedelemnek (~955–970) valószínűleg besenyő felesége volt, és Tonuzoba is az ő uralkodása alatt költözött az országba. Kézai Simon krónikája és a XIV. századi krónikakompozíció besenyőkről is tudósít azon népek kapcsán, melyek Géza fejedelem (~972–997), Szent István király (997–1038) és a „többi király” idején hazánkba érkeztek. *Szent István kis legendája* és Hartvik püspök műve szerint Bulgáriából hatvan előkelő besenyő jött Magyarországra. Ezt a történetet Györffy György inkább I. András király (1046–1060) idejére datálta. Úgy tűnik, hogy az országban letelepedett besenyők a királyi sereg segédnépeként, illetve elővédjeként harcoltak.⁷⁶

⁶⁵ Szent György csodái, ÁMTBF 77–79.; MAKK 1996, 15.; A forráshely megbízhatatlanságára vö. BALOGH 2007

⁶⁶ Maszúdi, HKÍF 53–56.; KMO SKÓ I/2. 2000, 183–185.

⁶⁷ SZABADOS 2011, 153–154.

⁶⁸ Georgios barát folytatása, ÁMTBF 61–62.; MAKK 1996, 17.

⁶⁹ Theophanes folytatása, ÁMTBF 69.; MAKK 1996, 23.

⁷⁰ Theophanes folytatása, ÁMTBF 69.; MAKK 1996, 23.

⁷¹ A hadjáratok megtörténte bizonytalan. TÓTH 2016, 539.

⁷² Uo. 539.

⁷³ A hadjárat megtörténte bizonytalan. Uo. 539.

⁷⁴ Leon Diakonos, ÁMTBF 72.; LEON DIAKONOS 2005, 158–161.; Ioannes Skylitzes, ÁMTBF 86–89.; SKYLITZES 2011, 275–278.; TÓSER 2004

⁷⁵ Szent István legendája Hartvik püspöktől, ÁLI 37–38.

⁷⁶ ANONYMUS 2004, 48–49.; KÉZAI 2004, 122.; a XIV. századi krónikakompozícióra lásd KÉPES KRÓNKA 2004, 36.; Szent István király nagy legendája, ÁLI 24–25.; Szent István király kis legendája, ÁLI 15–16.; Szent István legendája Hartvik püspöktől, ÁLI 37–40.; vö. PÁLÓCZI 2014, 38–39.; KOVÁCS – ZIMONYI 2016, 9–11.; A vizsgált időszakot követően is számolnunk kell besenyő beköltözéssel és betöréssel. Az 1068-as „kun” betörés mögött a besenyők helyett valószínűleg az úzokat kell sejtenuünk. 1071-ben a Nándorfehérvár környéki besenyők törtek be a

Erőterek vonzásában: a bolgárok

A *DAI* 5. fejezete tárgyalja a besenyők és a bolgárok egymáshoz való viszonyát. E szerint a császár nyugton maradásra kényszerítheti a bolgárokat, ha a besenyőkkel békében van, akik hol a saját hasznukért, hol a császár kérésére támadhatják őket. Ebből kifolyólag a bolgárok is igyekeznek békés viszonyt ápolni a közelükben élő besenyőkkel, hiszen azok korábban már többször tönkrevérték, és kifosztották őket.⁷⁷

A bolgár állam I. Symeon uralkodása alatt élte fénykorát. Ezt az időszakot a Bizánccal való konfliktusok jellemezték. Uralkodása elején kereskedelempolitikai okokból indított háborút. A 894–895-ös konfliktusban Bizánc igénybe vette a magyarok segítségét, majd a bolgár–bizánci fegyverszünetet kihasználva – a *DAI* szerint – Symeon a besenyőket használta fel a magyarok ellen.⁷⁸ A háború vége bolgár győzelmet hozott, ezért Bizánc adófizetésre kényszerült. Később ennek elmaradása váltotta ki a következő fegyveres összecsapást 913-tól, amely lényegében Symeon haláláig elhúzódott. A katonai kudarcok Bizánccban belpolitikai válsággal párosultak, s ebből a hatalmat Nikolaos Mystikos régenstől elragadó Zoé császárnő sem tudta kivezetni a birodalmat. Bár a bizánci ellentámadásba sikerült bevonni a besenyőket, nem tudta a flotta őket átszállítani az Al-Dunán Nikephoros Phokas és Joannes Bogas vitája miatt, melynek látán a besenyők hazamentek. A magyarokkal kapcsolatban már említettem, hogy Bizánc igyekezett megnyerni őket a bolgárok elleni akcióra, de ez sikertelen maradt. Az így magára maradt bizánci sereg 917-ben anchialosnál katasztrofális vereséget szenvedett a bolgároktól. A Symeon haláláig tartó bolgár–bizánci szembenállás alatt a bolgárok jelentős katonai sikereket értek el, de ezt Symeon nem tudta kihasználni Konstantinápoly elfoglalása nélkül.⁷⁹

I. Symeon halálával az erős bolgár állam is sírba szállt, és az ország a különböző katonai hatalmak felvonulási és politikai befolyásának színterévé vált. A következő uralkodó, Péter (927–969) már békés viszonyra törekedett Bizánccal, melyet a Maria Lekapenával kötött házasság és az éves bizánci adó is erősített. Bulgária viszont nem töltötte be azt a szerepet, amit Bizánc szánt neki: fékezze meg a magyarok betöréseit. A magyarok ismétlődő támadásai bizánci területre Bulgárián keresztül újra kiélezte a bolgár–bizánci viszonyt. Ez indította II. Nikephoros Phokas-t Szvjatoszláv rusz fejedelem felbérlésére a bolgárok ellen, amiről a ruszok kapcsán már írtam, s amely Bulgária Bizánc általi elfoglalásával végződött 971-ben. Ez új kihívások elé állította a birodalmat. Egyrészt nehéz volt pacifikálni a területet, másrészt létrejött a közös besenyő–bizánci határ.⁸⁰

A *DAI* szerint több ízben támadták a besenyők a bolgárokat.⁸¹ Ugyancsak a *DAI* alapján a 894–895-ös háborúban még szövetségesek voltak.⁸² A 917-es hadjáratban

Szerémségbe, majd II. István király (1116–1131) fogadott be az övéik közül. Vö. KORDÉ 1990, 3–10.; KOVÁCS – ZIMONYI 2016, 9–10.; A besenyő–úz problémára vö. KOSSÁNYI 1924, 530–534.; KATONA-KISS 2007; KOVÁCS – ZIMONYI 2016, 12.

⁷⁷ *DAI* 2003, 52–53.

⁷⁸ MAKK 1996, 7; OSTROGORSKY 2003, 226–227.; STEPHENSON 2004, 21.; TÓTH 2016, 372–383.

⁷⁹ OSTROGORSKY 2003, 229–232.; STEPHENSON 2004, 22–23.

⁸⁰ OSTROGORSKY 2003, 232–234., 248., 250., 253–254., 257–260.; STEPHENSON 2004, 23–25., 47–55., 58–81.

⁸¹ *DAI* 2003, 52–53.

⁸² Uo. 176–177.

meghiúsult az alkalmazásuk.⁸³ A 934. évi támadás a magyarokkal szövetségben értelmezhető saját elhatározásból indítottak.⁸⁴ A *PVL* említést tesz a 944-es hadjárat kapcsán arról, hogy bár Igor a békéért kapott pénz ellenében nem támadta meg Bizáncot, de a besenyőket Bulgária felpredálására küldte.⁸⁵ Később, mint Szvjatoszláv szövetségesei találkozunk velük.⁸⁶ A Bulgária területét pusztító besenyőkről tudósít Skylitzes krónikája is.⁸⁷

A *DAI* koncepciójának kritikája

A *DAI* első tizenhárom fejezetében a besenyők kiemelt szerepet játszanak, hiszen ők jelentik a megoldást a ruszok, a magyarok és a dunai bolgárok jelentette veszélyre. Emellett azonban egyértelműen utal a ruszok, a magyarok és más népek szolgálataira is. Ennélfogva érdekes, hogy a *DAI* semmilyen alternatívát nem nyújt arra az esetre, ha a besenyők valamiért nem váltanák be a hozzájuk fűzött reményeket. A szerkesztőinek pedig tudnia kellett, hogy a bizánci diplomácia már 950 előtt sem csak a besenyőkre támaszkodott, mint ahogy azt is, hogy egyáltalán nem szavatolt a segítségük. Bizonyos, hogy létezett egy, mondhatni jelentékeny diplomáciai kapcsolat kettejük között – mint ahogy létezett a ruszokkal, a magyarokkal és a bolgárokkal is – de a fegyveres konfliktusok fényében a felhasználásuk nem tűnik magától értetődőnek, mint ahogy nem beszélhetünk hagyományos besenyő–bizánci barátságról sem.

A koncepció a besenyők képzelt erőfölényéből indul ki. Ennek bemutatására egy egyszerű sémát használ, melynek lényege, hogy a besenyők szomszédosak a ruszokkal, a magyarokkal és a bolgárokkal, képesek ellenük harcolni, gyakran mentek ellenük és verték meg őket, emiatt pedig rettegnek és félnek az említett népek. Elég egyoldalú ábrázolása ez a kapcsolatoknak, miszerint a félelemtől bénultan és tehetetlenül ki vannak szolgáltatva a besenyők kényének-kedvének. A *DAI* olyan állításokat tesz a koncepció alátámasztására, melyek valóságtartalma viszonylag könnyen mérlegre tehető. Ilyen, a ruszokkal kapcsolatos állítás, miszerint nem képesek hadba vonulni, vagy kereskedelem céljából eljutni Konstantinápolyba, csak ha a besenyőkkel békében vannak. Igaz, hogy utóbbiak valóban problémákat okozhattak, de a *DAI* megírásának idejére már fellendülőben volt a rusz–bizánci kereskedelem, és tudunk a ruszok katonai akcióiról, akár besenyő támogatással is.⁸⁸ A magyarok esetében megjelenő motívum a besenyőktől való rettegés, és az, hogy többé nem vették fel velük a harcot. A történeti áttekintésből ugyanakkor kitűnik, hogy a magyarok nem féltek felvenni a besenyőkkel a harcot, sőt akár egymás oldalán is harcoltak Bizánc ellen. Érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy 901–955 között a magyar hadjáratok súlypontja nyugatra esett.⁸⁹ Ezek világosan rámutatnak a *DAI* problémáira. Az alábbi néhány példa mégis arra int minket, hogy ne essünk túlzásba. A koncepciónak kell, hogy legyen bizonyos valóságalapja.

⁸³ BALOGH 2007

⁸⁴ Maszúdi, HKÍF 53–56.; KMOŠKÓ I/2. 2000, 183–185.

⁸⁵ PVL 2015, 50–51.

⁸⁶ STEPHENSON 2004, 47–53.; TÓŠÉR 2004

⁸⁷ SKYLITZES 2011, 293.

⁸⁸ Többek között a kereskedelmet szabályozó rusz–bizánci szerződésekre: PVL 2015, 39–44., 51–55., 68–69.; A kapcsolatok elsősorban régészeti vonatkozásaira: ANDROŠHCHUK 2013; ANDROŠHCHUK 2016; A rusz kereskedők útjára Konstantinápolyba: DAI 2003, 56–63.

⁸⁹ TÓTH 2016, 522.

Nyilvánvaló, hogy a besenyők katonailag komoly erőt képviseltek a térségben. Valóban indíthattak a környező területekre hadjáratokat. A bizánciak 917-ben megpróbálták felhasználni őket a bolgárok ellen. A *PVL* Igor 944. évi hadjárata kapcsán említi, hogy a rusz vezér a besenyőket a bolgárok pusztítására küldte. Skylitzes munkájában Szvjatoszláv beszél a bolgár területeket pusztító besenyőkről. Valószínűleg nem alaptalan azt feltételezni, hogy a ruszok keresték a besenyők szövetségét a Bizánc irányába indított kereskedelmük és hadjárataik sikerének biztosítása érdekében. A *PVL* 915-ös és a 920-as évekre vonatkozóan említ rusz–besenyő ellenségeskedést, de mindkettő elég homályos adat.⁹⁰ A besenyők Kijev ellen intézett támadása valóban visszafordulásra készítette Szvjatoszlávot a Balkánról.⁹¹ A magyarok esetében is tudunk besenyő betörésről.⁹² Az áttekintésből úgy tűnik, hogy lehet találni olyan momentumokat, melyek a *DAI*-ban ki vannak hangsúlyozva, de az összképet tekintve ezek mégsem meghatározók. Ennek tükrében úgy tűnik, hogy a *DAI* felértékelte a besenyők szerepét, miközben nem, vagy alig említi ennek ellentmondó adatokat. Azonban Romanos számára fontosabb lehetett az, hogy a *DAI* mennyire volt alkalmas a jövőre vonatkozóan ellátni őt hasznos tanácsokkal. Ez azt is jelenti, hogy a készítőknek mérlegelniük kellett, vajon milyen változások és kihívások várhatóak Kelet-Európában a 10. századot követően.

A kelet-európai erőviszonyok alakulásának vázlatja

Észrevehető, hogy a *DAI* a 10. század első felére vonatkozóan nem szolgál korrekt, kiegyensúlyozott képpel az erőviszonyok tekintetében. A 10. század közepétől jelentős átrendeződések zajlottak le Kelet-Európa hatalmi térképén. Ahogy azt a bolgár fejezetben láthattuk, a bolgárok Symeon halála után sokat veszítettek katonai és politikai jelentőségükből, az ország pedig kiszolgáltatottá vált Bizánc befolyásával, a környező népek támadásaival, valamint ugyanezek Bizánc ellen vívott hatalmi vetélkedésével szemben. A magyar támadások 955 után Bizáncot célozták meg. A ruszok megerősödése okozta a legnagyobb változást a térségben. Ez a 944-es szerződés alapján már Igor fejedelemsége idején is érzékelhető.⁹³ Szvjatoszláv hadjáratai szétszúrták a Kazár Birodalmat, csapást mértek a volgai-bolgárookra és a burtászokra. Aligha véletlen, hogy a muszlim források a ruszok dominanciájára utalnak a térségben.⁹⁴ Balkáni akciója már Bizánc létét veszélyeztette. A birodalom steppei politikájának katasztrófája, hogy mindehhez sikerült a bolgárok mellett a magyarok és a besenyők segítségét is megszereznie.⁹⁵ Az is megkockáztatható, hogy a magyarok és a ruszok között a 10. század folyamán kialakult egyfajta katonai együttműködés Bizánccal szemben.⁹⁶ Mindazonáltal úgy tűnik, hogy egy rusz–magyar–besenyő együttműködésnek nagyobb valószínűsége lehetett, mint a *DAI* külpolitikai koncepciója végrehajtásának.

A Kijevi Rusz felemelkedése mellett egy másik folyamat is lezajlott: a besenyő törzsszövetség lassú hanyatlása. A *DAI* szerint a besenyő társadalmi-politikai szervezet nyolc

⁹⁰ *PVL* 2015, 47–48.

⁹¹ *Uo.* 63–65.

⁹² PÁLÓCZI 2014, 38–39.; KOVÁCS – ZIMONYI 2016, 9–10.

⁹³ *PVL* 2015, 51–55.

⁹⁴ al-Isztahri, *KMOSKÓ* I/2. 2000, 32.; vö. Ibn Haukal, *KMOSKÓ* I/2. 2000, 77., 80.; *PVL* 2015, 63.;

⁹⁵ TÓSER 2004

⁹⁶ SZAHAROV 1986

törzsből állt, minden törzs élén egy nagyfejedelemmel, de volt negyven kisebb fejedelem is,⁹⁷ talán nemzetségfők. Ebből a leírásból egy erősen decentralizált politikai alakulat képe rajzolódik ki.⁹⁸ Talán nem alaptalan feltételezni, hogy a centralizált vezetés hiánya, a rusz és az úz nyomás a besenyő törzsszövetségi keretek fellazulását és széthullását ösztönözte.⁹⁹ A Kárpát-medencébe költöző besenyőkről fentebb már írtam. A ruszok Vlagyimir fejedelem (980–1015) uralkodása alatt hadban álltak velük, akik a rusz trónkövetelők egymás elleni harcaiban is részt vettek. Jaroszláv fejedelem (1019–1054) 1036-ban mért vereséget rájuk.¹⁰⁰ Csoportjaik több hullámban költöztek a Bizánci Birodalomba, melynek területére 1032 és 1036 között többször is betörték. A két besenyő vezér, Tírek és Kegen között kialakult konfliktus eredményeként 1045/1046-ban Kegen, népével együtt bebocsátást nyert a birodalom területére, ahová 1047/1048-ban Tírek is követte. Az együttélés viszont korántsem volt felhőtlen, és Bizánc még a későbbiekben is súlyos harcokat vívott velük.¹⁰¹

A rusz–bizánci kapcsolatok jelentősnek tűnnek az egész korszakban, több téren is. A kereskedelem mellett jelentős számú rusz harcos szolgált a bizánci haderőben. A 911-es szerződés már rendelkezik azokról a ruszokról, akik a császár szolgálatába szeretnének állni. Ezzel kapcsolatban előrelépést jelent a 988. esztendő, amely időponttól kezdve a varég gárda működését számíthatjuk. Mivel a II. Basileios (976–1025) elleni lázadások súlyos krízist eredményeztek a birodalmon belül, a rusz támogatás létfontosságú volt a császár számára. Ennek eredményeképpen egy körülbelül hatezer fős kontingens érkezett Bizáncba.¹⁰² A 944-es szerződésből arra gondolhatunk, hogy Bizánc egyre nagyobb mértékben támaszkodott a ruszok segítségére (gondoljunk csak Szvjatoszláv meghívására). A két hatalmat a későbbiekben a kereskedelem és a katonai együttműködés mellett immár nemcsak a kereszténység Ruszbeli ügye kötött össze, hanem Vlagyimir fejedelemnek egy bíborbanszületett hercegnővel, Annával kötött házassága is.¹⁰³

Összefoglalás

Az írott források a korábbi fegyveres összetűzéseknek és politikai kapcsolatoknak csupán egy részét mutatják be. Ezt néhol vagy meglehetősen zavarosan teszik, vagy pedig olyanok emlékéit hagyják ránk, melyek más forrásból ismeretlenek, s így megtörténtükben sem lehetünk teljesen biztosak. A katonai és politikai jellegű döntések mögött meghúzódó megfontolások és motivációk gyakran rejtve maradnak. Bizonyára lennének még olyan aspektusok, melyek említést érdemelnének, és még tovább árnyalnák az ed-

⁹⁷ DAI 2003, 166–167.

⁹⁸ Érdekes kontrasztot nyújt a magyar politikai berendezkedés szintén elsősorban a DAI alapján, ahol kezdetben ún. vajdák gyakorolták a hatalmat, élükön egy első vajdával (primus inter pares). A politikai szerveződés következő lépcsőfokát jelentette a fejedelemválasztás és az a kitétel, hogy ezentúl csakis ebből a nemzetségből való személyt választanak a nagyfejedelmi tisztségre. DAI 2003, 170–173., 178–179.; PÁLÓCZI 2014, 28.

⁹⁹ PÁLÓCZI 2014, 28., 34.

¹⁰⁰ PVL 2015, 97–103., 109., 111., 115–116.; FONT 1998, 41–43.

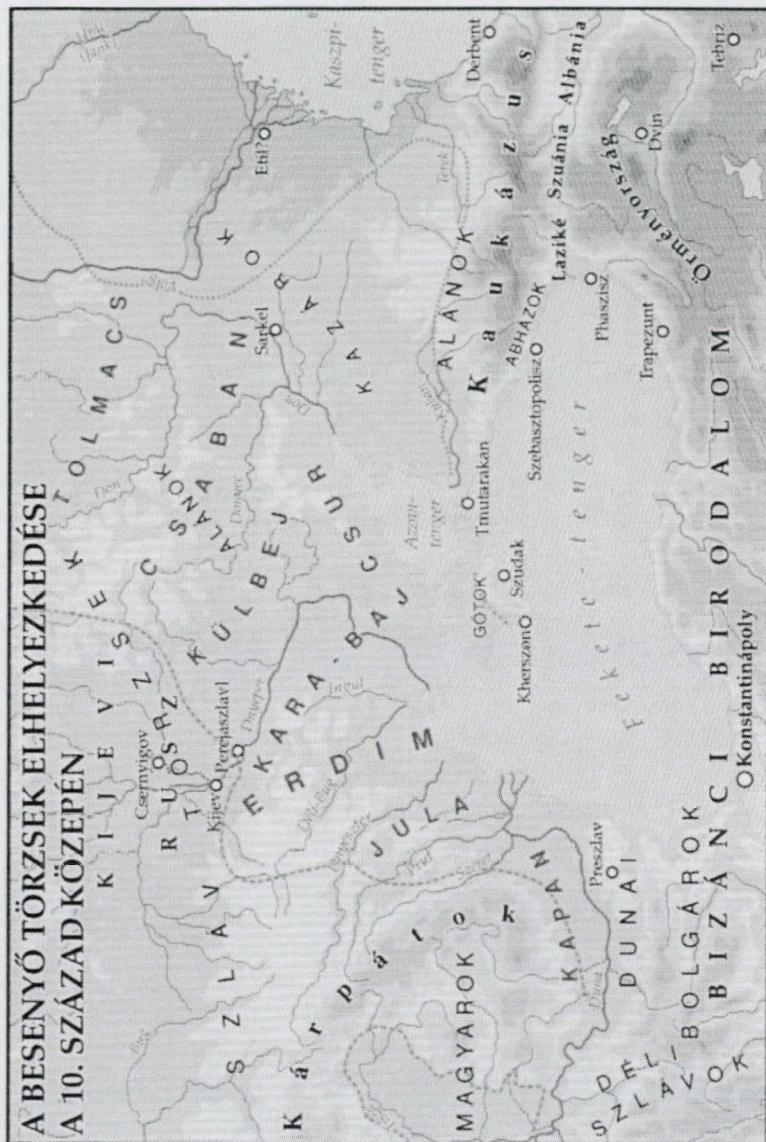
¹⁰¹ Vö. OSTROGORSKY 2003, 318.; STEPHENSON 2004, 89–93.; MADGEARU 2013, 208–213.; PÁLÓCZI 2014, 34–35.; KOVÁCS – ZIMONYI 2016, 9.

¹⁰² A bizánci szolgálatban álló ruszokra és varégokra lásd THEOTOKIS 2012

¹⁰³ OSTROGORSKY 2003, 255.

digi eredményeinket, azonban a cél a problémafelvetés volt. Úgy vélem, a fenti áttekintésből is levonhatunk bizonyos óvatos következtetéseket. A *DAI*-ban megfogalmazott koncepció jól beleillik Bizánc hagyományos északi politikájába, melynek lényege a különböző népek egymás elleni felhasználása volt. A besenyők kiemelt szerepe érthető, ha figyelembe vesszük földrajzi elhelyezkedésüket, ahonnan valóban reális fenyegetést jelenthettek Bizánc potenciális északi ellenfelei számára. A megfogalmazott javaslat ugyanakkor meglehetősen egysíkú, holott Bizánc külkapcsolatai ennél jóval több dimenzióban mozogtak, az alkotóknak pedig ezzel tisztában kellett lenniük. A besenyők Bizánc általi felhasználása egyáltalán nem látszik magától értetődőnek. A konfliktusokból nem következik feltétlenül a besenyők katonai dominanciája a térségben. Bár az általuk képviselt katonai erő egyáltalán nem elhanyagolható, mégsem tűnik úgy, hogy képesek lettek volna olyan formában veszélyeztetni vagy akár visszatartani a ruszokat és a magyarokat, ahogy azt a *DAI*-ban megfogalmazták. Ezzel szemben több példát találunk az északi szomszédok Bizánc elleni összefogására. A koncepció készítői látszólag hibásan következtettek a 950-es éveket megelőző kelet-európai erőviszonyokra, holott rendelkezésükre állhattak a szükséges források egy objektívebb kép kialakításához. A 950. évet követő időszak erőviszonyainak és külpolitikai kihívásainak a felmérése, valamint az azokra adható válaszok kimunkálása lett volna az alkotók legfontosabb feladata, de a forrásokból kiolvasható folyamatok alapján ez korántsem sikerült. Az elemzés rámutat a nem elhanyagolható rusz–bizánci kapcsolatokra, melyek a 950. évet követően tovább erősödtek. Ezek fényében a *DAI* akciótervét korlátozott mértékben tartom alkalmasnak történeti következtetések levonására, és túlzásnak vélem Georg Ostrogorsky korábban idézett kijelentését a besenyők Bizánc általi katonai felhasználhatóságával kapcsolatban.

Függelék

A besenyő törzsek elhelyezkedése a 10. század közepén (Sudár 2015, 113.)

Felhasznált források és szakirodalom

FORRÁSOK

- ÁLI *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I.* Szerk. Érszegi Géza. Budapest 2004.
- ÁMTBF Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Budapest 1984.
- ANONYMUS 2004 Anonymus: *A magyarok cselekedetei.* Ford. Veszprémy László. Budapest 2004.
- DAI 2003 Biborbanszületett Konstantín: *A birodalom kormányzása.* Ford. Moravcsik Gyula. Budapest 2003.
- HKÍF *A honfoglalás korának írott forrásai.* Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1995.
- KMOSKÓ I/1. 1997 Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. I/1.* Szerk. Zimonyi István. Budapest 1997.
- KMOSKÓ I/2. 2000 Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. I/2.* Szerk. Zimonyi István. Budapest 2000.
- LEON DIAKONOS 2005 *The History of Leo the Deacon. Byzantine Military Expansion in the Tenth Century.* Transl. Alice-Mary Talbot, Denis F. Sullivan. Washington, D.C. 2005.
- LIUDPRAND 1908 Cremonai Liudprand: *Liudprand történeti munkái.* Ford. Jurkovich Emil, Gombos F. Albin, Gaál Lajos. Budapest 1908.
- MGH SS 41 Cremonai Liudprand: *Antapodosis.* In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum 41.* Ed. Joseph Becker. Hanoverae et Lipsiae 1915.
- NOT I. *A normannkérdés az orosz történelemben I. Források.* Szerk. Szili Sándor. Budapest 2009.
- PVL 2015 *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája.* Ford. Ferincz István. Budapest 2015.
- SKYLITZES 2011 John Skylitzes: *A Synopsis of Byzantine History, 811–1057.* Transl. John Wortley. New York 2011.

SZAKIRODALOM

- ANDROSHCHUK 2013 Fedir Androshchuk: *Byzantium and the Scandinavian world in the 9th-10th century: material evidence of contacts.* In: *From Goths to Varangians. Communication and Cultural Exchange between the Baltic and the Black Sea.* Eds. Line Bjerg, John H. Lind, Søren M. Sindbæk. Aarhus 2013. 147–191.

- ANDROSHCHUK 2016 Fedir Androshchuk: What does material evidence tell us about contacts between Byzantium and the Viking world c. 800–1000? In: *Byzantium and the Viking world*. Eds. Fedir Androshchuk, Jonathan Shepard, Monica White. Uppsala 2016. 91–116.
- BALOGH 2007 Balogh László: 917. évi anchialosi csata és a magyarság. In: *Középkortörténeti tanulmányok 5*. Szerk. Révész Éva, Halmágyi Miklós. Szeged 2007. 7–21.
- BOBA 1967 Imre Boba: *Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the Ninth Century*. Wiesbaden 1967.
- ÉRY 1994 Éry Kinga: A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk. Kovács László. Budapest 1994. 217–224.
- FARKAS 2014 Farkas Zoltán: A magyar honfoglalás korának bizánci forrásai. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk. Sudár Balázs, Szentpétery József, Petkes Zsolt, Lezsák Gabriella, Zsidai Zsuzsanna. Budapest 2014. 267–271.
- FONT 1998 Font Márta: *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Budapest 1998.
- HALDON 1999 John Haldon: *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*. London 1999.
- HALDON 2006 John Haldon: „Vér és tinta:” néhány adalék a bizánci hadviselés és diplomácia történetéhez. In: *A bizánci diplomácia*. Szerk. Jonathan Shepard, Simon Franklin. Budapest 2006. 382–400.
- HARMATTA 1998 Harmatta János: A honfoglalás mai szemmel. *Magyar Nyelv* 94 (1998/2) 129–151.
- HOWARD-JOHNSTON 2000 James Howard-Johnston: The De Administrando Imperio: A Re-Examination of the Text and a Re-Evaluation of its Evidence about the Rus. In: *Les centres proto-urbains russes entre Scandinavie, Byzance et Orient*. Eds. M. Kazansi, A. Necessian, C. Zuckerman. Paris 2000. 301–336.
- HÖLBLING 2010 Hölbling Tamás: *A honfoglalás forráskritikája I. A külföldi kútfők*. Budapest 2010.
- JENKINS 1967 R. J. H. Jenkins: General Introduction. In: *Constantine Porphyrogenitus: De Administrando Imperio*. Ed. Gyula Moravcsik. Transl. R. J. H. Jenkins. Washington 1967. 7–14.
- KAPITÁNYFY 1999 Kapitányfy István: Konstantinos magyarokra vonatkozó tudósításainak forrásai. *Antik tanulmányok* 43 (1999/1–2.) 283–285.
- KATONA-KISS 2007 Katona-Kiss Attila: Úzok a Képcs Krónikában. A nyugati oguz (úz) törzsek és a Magyar Királyság a XI. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 120 (2007/2) 549–576.

- KISS 2017 Kiss Máté: A ruszok 860. évi támadása Konstantinápoly ellen. In: *Móra akadémia szakkollégiumi tanulmánykötet*. Kollégiumi füzetek 4. Szerk. Bíró Gyöngyvér. Szeged 2017. 138–151.
- KORDÉ 1990 Kordé Zoltán: A magyarországi besenyők az Árpád-korban. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica* 90 (1990) 3–20.
- KOSSÁNYI 1924 Kossányi Béla: Az úzok és kománok történetéhez a XI–XII. században. *Századok* 58 (1924) 519–537.
- KOVÁCS – ZIMONYI 2016 Kovács Szilvia – Zimonyi István: Besenyők, úzok és kunok a Kárpát-medencében. In: *Török nyelvű népek a középkori Magyar Királyságban*. Szerk. Zimonyi István, Kovács Szilvia. Szeged 2016. 7–34.
- MADGEARU 2013 Alexandru Madgearu: The Pechenegs in the Byzantine Army. In: *The Steppe Lands and the World beyond them. Studies in honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*. Eds. Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon. Iași 2013. 207–218.
- MADGEARU 2016 Alexandru Madgearu: The War of 971 in Bulgaria: A Model of Conflict Resolution for Present Superpowers. In: *Bulgaria Mediaevalis* 7. Eds. V. Gjuzelev, V. Täpkova-Zaimova, K. Nenov. Sofia 2016. 373–379.
- MAKK 1996 Makk Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged 1996.
- MEL'NIKOVA 2016 Elena Mel'nikova: Rhosia and Rus in Constantine VII Porphyrogenetos' De Administrando Imperio. In: *Byzantium and the Viking World*. Eds. Fedir Androshchuk, Jonathan Shepard, Monica White. Uppsala 2016. 315–336.
- MEŠKO 2015 Marek Meško: Nomads and Byzantium. Problematic aspects of maintaining diplomatic relations with the Pechenegs. In: *On Research Methodology in Ancient and Byzantine History*. Eds. Jarmila Bednaříková, Marek Meško, Anna Žáková. Brno 2015. 181–193.
- NOONAN 2006 Thomas S. Noonan: Bizánc és a kazárok: vajon különleges kapcsolat fűzte őket össze? In: *A bizánci diplomácia*. Szerk. Jonathan Shepard, Simon Franklin. Budapest 2006. 148–180.
- OSTROGORSKY 2003 Georg Ostrogorsky: *A bizánci állam története*. Budapest 2003.
- PÁLÓCZI 2014 Pálóczi Horváth András: *Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei*. Budapest – Piliscsaba 2014.
- RÉVÉSZ 1999 Révész László: *Emlékezzetek utatok kezdetére. Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában*. Budapest 1999.
- ŠEVČENKO 2006 Ihor Ševčenko: Bíborbanszületett Konstantin újraolvasása. In: *A bizánci diplomácia*. Szerk. Jonathan Shepard, Simon Franklin. Budapest 2006. 225–269.

- STEPHENSON 2004 Paul Stephenson: *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204*. Cambridge 2004.
- STOKES 1961 A. D. Stokes: The Background and Chronology of the Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich. *The Slavonic and East European Review* 40 (1961) 44–57.
- SUDÁR 2015 *Magyarok a honfoglalás korában. Magyar őstörténet 2*. Szerk. Sudár Balázs. Gyomaendrőd 2015.
- SZABADOS 2011 Szabados György: *Magyar államalapítások a IX–XI. században*. Szeged 2011.
- SZAHAROV 1986 A. N. Szaharov: Orosz–magyar szövetségi kapcsolatok a 9–10. században. *Századok* 120 (1986/1) 111–122.
- TAKÁCS 2003 Takács Zoltán Bálint: A magyar honfoglalás besenyő háttere. In: *Függőkert. Orientalisztikai tanulmányok*. Szerk. Csirkés Ferenc Péter, Csorba György, Sudár Balázs Takács Zoltán. Budapest 2003. 15–34.
- THEOTOKIS 2012 Georgios Theotokis: Rus, Varangian and Frankish Mercenaries in the Service of the Byzantine Emperors (9th–11th C.). Numbers, Organisation and Battle Tactics in the Operational Theatres of Asia Minor and the Balkans. *Byzantina Symmeikta* 22 (2012) 126–156.
- TÓTH 2016 Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza. 2. javított kiadás*. Szeged 2016.
- TÓSÉR 2004 Tósér Márton: Az arkadiopolisi csata. Az utolsó kalandozó hadjárat, 970. *Hadtörténelmi közlemények* 117 (2004/2) 595–611.
- WOZNIAK 1984 F. E. Wozniak: Byzantium, the Pechenegs and the Rus': The Limitations of a Great Power's Influence on its Clients in the 10th Century Eurasian Steppe. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 4 (1984) 299–316.
- ZIMONYI 2005 Zimonyi István: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ğaybānī-bagyomány magyar fejezete*. Budapest 2005.

Abstract

Some Thoughts on the Pecheneg-Image of the *De Administrando Imperio* and the Balance of Military Power in Eastern Europe (Late 9th – Mid-11th Centuries)

The *De Administrando Imperio* (*DAI*), written about 950, is one of the most important sources for the early medieval history of Eastern Europe. Its main goal is to provide information for the next emperor, Romanos, about peoples threatening the Byzantine Empire from the North and the possible diplomatic answers to deal with the problem. According to *DAI*, the only solution against the Rus', Magyar and Bulgarian threats is the Pechenegs, a warlike and powerful nomadic people which had already defeated these aforementioned peoples in the past and thus were afraid of them. Hence it was always worth for the Byzantine Emperor keeping a good relationship with the Pechenegs and using them against his potential enemies. The aim of this paper is to scrutinize the validity of this Pecheneg-image and the foreign policy concept written in the *DAI*. Comparing different statements of the *DAI* with other written sources, we may come to the following main conclusions: The Pecheng-Byzantine alliance and the use of this nomadic people against the Empire's enemies are not as self-evident as the *DAI* suggests. The Pechenegs could not deter the Rus' and the Magyars from attacking the Empire. The Rus', during the second half of the 10th Century, had become a decisive power as well as one of the most (if not the most) important partner for the Byzantine Empire in Eastern Europe.